

Dečija prava

Gerison Lensdaun*

U našem društvu, kao i većini, ako ne i svim ostalim društvima, deca se tradicionalno posmatraju kao svojina njihovih roditelja, koji su nosioci prava koja se smatraju neophodnima da bi oni izvršili svoju dužnost. Međutim, tokom ovog veka postali smo svedoci fundamentalnih promena u stavovima prema odnosu između roditelja i dece. Prva promena tiče se sve izraženijeg priznavanja da prava roditelja u odnosu na njihovu decu nisu nepovrediva, i da država ima pravo da interveniše radi zaštite dečijih interesa. Naše zakonodavstvo registruje te promene. Sve do reforme zakona o razvodu u 1970-tim, presude o deci zasnivale su se na krivici roditelja ili nečemu sličnom: partner koji je bio kriv gubio je starateljstvo bez obzira na učinak na dete. Danas, međutim, dobrobit deteta mora biti najvažniji momenat koji treba uzeti u obzir u presudama koje donosi sud prema Zakonu o deci (*Children Act*, prim. prev.) iz 1989. Isto tako se sve više uviđa da su roditelji u stanju da naškode svojoj deci i da ih zlostavljaju. To saznanje je danas tako svakidašnje da je teško shvatiti zgražavanje koje je izazvao slučaj Marije Kolvel (Maria Colwell) kada je po prvi put dospeo na naslovne strane, uništavajući prijatne pretpostavke o prirodi porodičnog života. Danas je nesumnjivo prihvaćeno da deca imaju pravo da budu zaštićena od takvog zla i da država snosi odgovornost intervenisanja radi obezbeđivanja te zaštite. Druga velika promena je priznavanje da nisu samo roditelji odgovorni za svoju decu. Sada se potvrđuje da država igra ključnu ulogu u pružanju podrške roditeljima. Uvođenje opštih dečijih beneficija i redovnog obrazovanja od pete godine, besplatna zdravstvena nega a naročito obezbeđivanje redovnih zdravstvenih pregleda razvoja dece, školska zdravstvena služba, zubna i očna nega, sve to svedoči o stepenu brige za opštu dobrobit i zaštitu dece u našem društvu. Da li je taj stepen brige dovoljan, pitanje je za političku debatu, čime se ovde neću baviti. Ali suština je u tome da postoji opšta saglasnost da ni prava a ni odgovornosti roditeljstva nisu sveobuhvatna ni apsolutna, mada postoje fundamentalne razlike u uverenjima u pogledu toga gde treba povući crtu.

Takođe je važno shvatiti da naše percepcije detinjstva prolaze kroz neprestane promene i da su ambivalentne i protivrečne u pogledu mnogo čega. Mnogi odrasli shvataju detinjstvo prožeto prilično romantizovanom predstavom o bezazlenosti - kao period bez odgovornosti ili konflikta, kojim dominiraju fantazija, igra i mogućnosti. Pa ipak, za mnogu decu raznih kultura i klasa, dominantno obeležje detinjstva je nedostatak moći i kontrole nad onim što im se dešava. Neki odrasli decu vide kao suštinski iracionalnu, neodgovornu i nesposobnu da donose pametne odluke o stvarima koje ih se tiču, a naše zakonodavstvo još uvek u priličnoj meri odražava ovo shvatanje - Zakon o deci je častan izuzetak.

Postoje veoma raznolika mišljenja o sposobnosti dece da budu zaposlena, da budu sama, da se igraju bez nadzora, da učestvuju u potpunosti u demokratskim procesima, da izaberu svoju verispovest. A ta gledišta nisu statična; na primer, 1971, 80 odsto dece uzrasta od 7-8 godina imalo je dopuštenje da idu sama u školu, ali je do 1990 ta cifra opala na 9 odsto (Hillman *et al.*, 1990). Barem u vreme kad sam ja odrastala u 1950-tim godinama, bilo je uobičajeno da se mlađoj deci dopušta mnogo više aktivnosti bez nadzora nego što je to prihvatljivo danas. Slično je i sa zaposlenjem: naše aktuelno zakonodavstvo koje potiče iz 1920-tih odredilo je da 13 godina bude donja starosna granica za poslove sa skraćenim radnim vremenom, ali sada Evropska Zajednica vrši pritisak da se ta granica pomeri na 15 ili čak 16 godina. Dakle, kocept o tome šta je dete varira unutar različitih kultura, različitih društvenih grupa i u raznim istorijskim trenucima.

Ipak, postoji izvestan stepen konzistentnosti svojstvene i tradicionalnom shvatanju prava roditelja i aktuelnom priznavanju mere partnerstva između roditelja i države: deca su percipirana kao ranjiva i da im je potrebna zaštita. Kakve god da se postave granice

---

* Gerison Lansdown, "Children's Rights", preuzeto iz Berry Mayall, *Children's Childhoods: Observed and Experienced*, London: The Falmer Press, 1994:45-63 (prim. prev.)

detinjstva, deca su kao grupa ljudi dosta ranjivija od odraslih i stoga su potrebne specijalne mere zaštite i unapređivanja njihovih potreba. No ono što suštinski nedostaje u ovim debatama je neko istinsko priznanje da deca imaju i prava a ne samo potrebe.

Želela bih da započnem ispitivanjem implikacija zaštitničkog modela odnosa odraslih prema deci, i obrazlažaću da je važno razviti analizu o pravima unutar koje bi se stvorio neophodni okvir za promene radi umanjivanja štetnih posledica ranjivosti.

Deca su ranjiva. Šta to znači? Htela bih da pokažem da je njihova ranjivost dvostruka.

Inherentna ranjivost

Sama činjenica njihove fizičke slabosti, nezrelosti, nedostatka znanja i iskustva, čini decu zavisnom od odraslih iz njihove okoline. Kad su u pitanju veoma mala deca, njihov opstanak zavisi od kvaliteta nege i posvećenosti koje im pružaju odrasli koji za njih snose odgovornost. Njima je potreban krov nad glavom, hrana, obrazovanje, zdravstvena nega, ljubav i zaštita, i njihov opstanak zavisi od dobre volje i sposobnosti odraslih da zadovolje njihove potrebe. Stepenn ranjivosti se svakako ubrzano smanjuje kako postaju starija i sposobnija da preuzmu odgovornost na sebe.

Strukturalna ranjivost

Deca su uz to ranjiva i usled potpunog nedostatka političke i ekonomske moći i građanskih prava u našem društvu. Ovaj aspekt detinjstva potiče od istorijskih stavova i pretpostavki o prirodi detinjstva. To je društveni i politički konstrukt a ne inherentna ili neminovna posledica samog detinjstva. Deca, po pravilu, nemaju pristup novcu, nemaju pravo glasa, nemaju pravo da izraze svoje mišljenje ili da budu shvaćena ozbiljno, nemaju pristup sudovima, nemaju prava - osim u okviru Zakona o deci - da dovedu u pitanje odluke donete u njihovo ime, nemaju prava da odlučuju o svom obrazovanju, u okviru porodice nemaju zakonsko pravo na telesni integritet - roditelji mogu slobodno da ih udare ako to ulazi u okvire 'razumnog kažnjavanja' - i uopšte nemaju nikakvo formalno pravo glasa u društvu.

Odnos između inherentne i strukturalne ranjivosti očigledno je izrazito determinisan kulturnim uverenjima. Želim da pokažem da postoji sklonost ka suviše snažnom oslanjanju na pretpostavke o dečijoj biološkoj i psihološkoj ranjivosti pri razradi našeg zakona, politike i prakse, a nedovoljno usredsređivanja na to u kojoj meri nedostatak građanskog statusa stvara tu ranjivost.

Koristiće nam da razmotrimo položaj žena kao analogiju (vidi Oukli (Oakley) u ovoj knjizi). Žene i deca su tradicionalno svrstavani zajedno u slabe i ranjive pripadnike našeg društva. Žene su percipirane kao da im je potrebna muška zaštita u liku oca ili muža, i zbog nedostatka fizičke snage i zbog toga što su intelektualno i emocionalno nesposobne da u potpunosti preuzmu odgovornost za sebe. Ovakvo shvatanje žena služilo je dugo vremena za opravdavanje očuvanja njihovog društvenog položaja kao svojine muškaraca.

Drugim rečima, njihova pretpostavljena inherentna ranjivost bio je izgovor da se izbegne bavljenje njihovom strukturalnom ranjivošću. Kada je otpočela borba za otklanjanje tih strukturalnih činilaca - za dobijanje prava glasa, prava na sopstvenu imovinu, prava na starateljstvo nad decom, prava odbijanja seksa u braku, prava na telesni integritet i prava na nenapadanje, prava na jednaku platu, prava na nediskriminaciju, prava na privatnost - počelo je da bleđi shvatanje žena kao da im je suštinski potrebna nečija zaštita. Pred ženama je dug put pre nego što postignu potpunu ravnopravnost sa muškarcima, ali su se naši stavovi u pogledu građanskih prava žena na osnovu principa jednakosti izrazito promenili u toku proteklih 100 godina.

Da bismo unapredili položaj dece u društvu, neophodno je da ostvarimo promene uporedive sa onima koje su postignute kad su u pitanju žene. Ostvarivanje takvih krupnih promena naših temeljnih uverenja u pogledu dece učinilo bi nužnim promene u zakonu, politici i praksi u javnoj i privatnoj sferi. U tom kontekstu, od ogromnog je značaja ratifikacija Konvencije o pravima deteta Ujedinjenih Nacija.

Konvencija o pravima deteta UN, koja je usvojena na Generalnoj skupštini UN 1989, predstavlja prekretnicu u međunarodnom pokretu za dečija prava, i to u dva vida. Prvo, ona

obezbeđuje obuhvatni okvir za priznavanje prava koja se odnose ne samo na dečiju potrebu za negom, zaštitom i adekvatnim obezbeđivanjem, već takođe i na potrebu učestvovanja. Drugo, Konvencija je obavezujuća, zahteva da države članice aktivno donesu odluku da je ratifikuju. Dok nije bila usvojena Konvencija o pravima deteta nije postojao međunarodni instrument obavezivanja koji bi okupljao obaveze država prema deci.

Konvenciju je do danas ratifikovalo 156 zemalja (mart 1994). Ratifikovanjem, vlada obznanjuje svoju spremnost da postupa prema odredbama Konvencije, i pošto je pristala da bude njome obavezana, od nje se zahteva da podnosi izveštaj Komitetu za prava deteta UN o napretku u sprovođenju tih odredbi, prvo u roku od dve godine a zatim svakih pet godina.

Vlada Velike Britanije je ratifikovala Konvenciju 16. decembra 1991, i sada se od nje zahteva da osigura svoj deci zadovoljavanje standarda koje Konvencija otelotvoruje. Vlada je podnela izveštaj Komitetu za prava deteta UN o našem napretku u januaru 1994.

Konvencija je ugovor veoma širokog opsega i primenjuje se na svu decu mlađu od 18 godina života. Principi koje sadrži mogu se razvrstati u tri glavne kategorije - obezbeđivanje, zaštita i učestvovanje.

Članovi o **obezbeđivanju** priznaju društvena prava dece na minimalne standarde zdravlja, obrazovanja, socijalno osiguranje, telesnu negu, porodični život, igru, rekreaciju, kulturu i slobodno vreme.

Članovi o **zaštiti** ustanovljavaju prava dece da budu zaštićena od diskriminacije, fizičkog i seksualnog zlostavljanja, eksploatacije, zloupotrebe štetnih supstanci, nepravde i konflikta.

Članovi o **učestvovanju** tiču se građanskih i političkih prava. Oni priznaju prava dece na ime i identitet, da se pitaju i uzmu u obzir, na telesni integritet, na pristup informacijama, na slobodu govora i mišljenja, i da opozovu odluke koje su donete u njihovo ime.

Upravo bi ovaj treći skup principa, ako se u potpunosti ispoštuje, predstavljao značajnu promenu time što priznaje decu kao učesnike u društvu, i on postavlja stvarnu pretnju tradicionalnim granicama između odraslih i dece.

Ovde ću razmotriti dva ključna člana Konvencije koji na izvestan način razotkrivaju inherentnu napetost između, s jedne strane, shvatanja dece kao zavisnih od zaštite odraslih i nesposobnih da preuzmu odgovornost za svoje sopstveno odlučivanje, a s druge strane kao ljudi sa osnovnim građanskim pravima, uključujući i pravo da u potpunosti učestvuju u donošenju odluka koje se tiču njihovog života.

Prvi je Član 12 koji nalaže:

Države ugovornice će obezbediti detetu koje je sposobno da formira svoje sopstveno mišljenje, pravo slobodnog izražavanja tog mišljenja o svim pitanjima koja se tiču deteta, s tim što se mišljenju deteta posvećuje dužna pažnja u skladu sa godinama života i zrelošću deteta.

i

U tom cilju, detetu će posebno biti pružena mogućnost da bude saslušano u svim sudskim i administrativnim postupcima koji se tiču deteta.*

Ovaj je princip fundamentalan i za Konvenciju i za svako priznavanje dece kao ljudi sa pravom da budu saslušani. To zvuči samo po sebi razumljivo i prilično bezazleno, ali ako se shvati ozbiljno ima temeljne implikacije. Danas smo vrlo daleko od potpunog pridržavanja

---

* Prevod ovog i drugih članova Konvencije preuzet je iz: *Prava deteta i Konvencija o pravima deteta*, (priređila i prevela Nevena Vuckovic Šahovic), Jugoslovenski centar za prava deteta, Beograd, 2001 (prim. prev.)

ovog principa.

Zakon o deci u Engleskoj i Velsu otelotvoruje taj princip, zahtevajući da se dečije želje i osećanja uzimaju u obzir pri donošenju odluka koje ih se tiču. Nedavni slučajevi obraćanja dece sudu radi prosuđivanja o tome gde žive i sa kim, pozitivni su primeri primenjivanja ovog prava.

Interesantno je pratiti odjeke ovih slučajeva u medijima. Zakon o deci je etiketiran kao 'Povelja derišta' koja najavljuje raspad porodice. Mnogi ljudi se osećaju temeljno ugroženi idejom da deca imaju formalna prava da budu saslušana u sudskom sistemu. Ipak, ta prava postoje u zakonu i danas ih deca sve više koriste.

No sasvim je drugačija situacija kada razmotrimo obrazovni sistem u kome uopšte ne postoji nikakva obaveza da se dete sasluša ili njegovo mišljenje shvati ozbiljno. Interesantno je primetiti da su pre ratifikacije u našoj zemlji u Ministarstvu obrazovanja i nauke tvrdili da se u potpunosti pridržavaju Konvencije te da stoga nema potrebe za nekim merama radi postizanja usaglašavanja. Pa ipak, ne postoji obaveza da se sasluša mišljenje deteta pri odlučivanju o izboru škole, i dete nema pravo da bude saslušano kada se suspenduje iz škole. Poslednjih meseci poprilično se debatovalo, naročito u vezi sa odredbama Zakona o obrazovanju iz 1993, da li da se dalje napreduje ka sistemu subvencionisanog školstva, u vezi sa polemikama oko testiranja, povelje roditelja, roditeljskog izbora, predloženog redukovanja stepena obrazovanja za učitelje u obdaništu i osnovnoj školi. Ni u jednom trenutku u toku tih rasprava nije saslušan glas dece - o njihovom pravu na obrazovanje, njihovom pravu da budu saslušana, da učestvuju u diskusijama u vezi sa testiranjem i nacionalnim nastavnim programom, maltretiranju u školskim dvorištima, i o tome kako se upravlja školama. Malobrojne su škole koje imaju školska veća, a još manji broj njih funkcioniše na osnovu uzajamnog uvažavanja učenika i nastavnika. Deca imaju pravo da se smatraju potrošačima a ne samo produktima obrazovanja. Vlada dosledno odbija da razmotri ovaj problem. Oni nas s jedne strane uveravaju da su ova prava obuhvaćena Zakonom o deci, a očigledno je da nisu, a sa druge da su takva prava neprikladna i potencijalno opasna, i takvo stanovište je nečuveno kršenje Konvencije na koju ih obavezuje međunarodno pravo.

U zdravstveno zakonodavstvo nije uneta obaveza da se dete sasluša i da se uzme u obzir njegovo mišljenje. Princip Gilik (Gillick) utvrdio je pravo 'kompetentnog' deteta da donosi odluke u svoje ime u pogledu lekarskog tretmana (Gillick v. West Norfolk & Wisbech AHA 3 AU ER 402, 1985)*. Ta presuda jasno ukazuje da se pitanje uključivanja dece u odlučivanje o njihovoj medicinskoj nezi odnosi na svu dovoljno razumnu decu bez obzira na njihov uzrast. Međutim, ovaj je princip ozbiljno ugrožen presudom Apelacionog suda u slučaju šesnaestogodišnje anoreksične devojke (re W.A. Minor: Consent to Treatment 1 FLR1, 1993). Ta presuda je takođe dovela u pitanje statutarno pravo, obuhvaćeno Aktom o reformi Zakona o porodici iz 1969, na potpuno samoopredeljenje šesnaestogodišnjaka i sedamnaestogodišnjaka u Engleskoj i Velsu što se tiče lečenja. Dato objašnjenje je da pravo na pristanak ne obuhvata pravo odbijanja pristanka. Kada mlada osoba želi da odbije lečenje, njegove/njene želje mogu se odbaciti bez obzira na kompetentnost te mlade osobe. Ova odluka ima temeljne implikacije u pogledu prava svih mladih ljudi na autonomiju i samoopredeljivanje. Naravno, u ovom slučaju je postojala bojazan da život mlade žene može biti u opasnosti, ali bi se s tim prikladnije izašlo na kraj prema Zakonu o mentalnom zdravlju na osnovu dotičnih individualnih okolnosti.

U Britaniji ne postoji ni neki zahtev da se unutar porodice uzima u obzir mišljenje deteta. U Finskoj, u njihov ekvivalent Zakona o deci unet je zahtev da se roditelji moraju konsultovati sa decom pri donošenju svih važnih odluka koje ih se tiču, što je uslovljeno uzrastom i razumnošću deteta. Slične odredbe postoje i u Nemačkoj, Švedskoj i Norveškoj. U Škotskoj je Zakonodavna Komisija prilikom nedavnog savetovanja o predlozima za zakon o porodici uočila da postoji široko rasprostranjena podrška za neke slične odredbe kod nas. Međutim, do danas takvog zahteva nema u zakonu.

---

* U pitanju je žalba gospodje Gillick, i ta presuda je postala poznata kao *Gilik presuda* ili *Gilik princip* (prim. prev.)

Dug je put pred nama u Britaniji pre nego što budemo mogli da tvrdimo da ispunjavamo standarde koje zahteva Član 12. U Jedinici za unapređivanje dečijih prava, preduzeli smo seriju konsultovanja sa mladima u poslednjih nekoliko meseci u pogledu njihovog utiska o tome u kojoj se meri poštuju njihova prava na učestvovanje. Mišljenje na koje nailazimo za izuzetnom doslednošću je da nemaju utisak da ih uvažavaju, slušaju, niti shvataju ozbiljno. Uprkos zahtevima Zakona o deci, očigledno je i to da deca o kojoj se staraju lokalni organi vlasti i dalje imaju osećaj nemoći i otuđenja od sistema, i malo toga se poboljšalo od kada je sproveden ovaj zakonski akt. Mi nemamo kulturu slušanja dece. Ozbiljna primena ovog principa zahtevala bi da:

- osiguramo da deca imaju pristup odgovarajućim informacijama primerenim njihovom uzrastu pomoću kojih bi mogli da formiraju svoja uverenja. Na primer, deca u bolničkom okruženju moraju biti obaveštena o tome ko je odgovoran da im saopšti šta se dešava, koje su implikacije lekarskog tretmana, koje su uzgredne pojave, koje su im opcije na raspolaganju, koje su implikacije ako se ne podvrgnu lečenju, da li će to boleti, koliko dugo će trajati (vidi Olderson (Alderson) u ovoj knjizi);
- pružimo im stvarnu mogućnost da izraze svoje mišljenje i ispitaju opcije koje su im na raspolaganju. To zahteva ozbiljno obavezivanje na poštovanje dece i njihovog prava da učestvuju u svim pitanjima koja su za njih značajna, bilo da se nalaze u školi, pod starateljstvom ili u bolnici. Nužno je odvojiti potrebno vreme da bi se obezbedilo da deca imaju dovoljno mogućnosti da istraže probleme sa kojima se susreću. Da bi bila efektivno uključena, moraju se pozabaviti svojim sumnjama, strepnjama i nedoumicama. Pri procenjivanju kompetentnosti mlade osobe da učestvuje u odlučivanju, važno je uzeti u obzir mišljenje same mlade osobe o svojoj kompetentnosti. Sposobnost deteta da donosi odluke u svoje ime zavisi od samog deteta ali i od toga koliko je obavešteno i koliko ga ostali učesnici uvažavaju;
- saslušamo mišljenja dece i razmotrimo ih sa uvažavanjem i ozbiljnošću, kao i da im saopštimo kako će njihova mišljenja biti razmotrena. Očigledno je da nema svrhe slušati dečije mišljenje ukoliko nemamo nameru da ga shvatimo ozbiljno. Neophodno je biti jasan u pogledu toga u koje aspekte dečije nege, ili obrazovanja, ili zdravlja, ili igre, se on/ona može uključiti. Da bismo dopustili deci da učestvuju u donošenju odluka koje ih se tiču, odrasli moraju biti spremni da ih saslušaju i uvažavaju i da govore u saradnji sa njima a ne kao njihovi zastupnici.
- obavestimo ih o ishodu svake odluke i, ako je ta odluka suprotna njihovim željama, obezbedimo da se u potpunosti objasne razlozi takvog ishoda;
- obezbedimo deci koja koriste javne službe delotvorne, pristupačne i prave puteve pritužbe, potpomognuto pristupom nezavisnom zastupništvu u situacijama kada dete smatra da se sa njim loše postupalo, da je bilo zapostavljeno ili na bilo koji način zlostavljano. U Lotianu (Lothian) su se udružili upravni organi za socijalni rad, obrazovanje i zdravlje radi donošenja Dečije Povelje (*Children's Charter*) koja ustanovljava zajedničku deklaraciju principa, podržanu pojedinostima o ovlašćenjima unutar svake od njihovih službi. Svako dete se obaveštava o Povelji, koja osim toga uvodi i nezavisnog sudiju kome se mogu obratiti ako misle da nisu ispoštovani principi ili ovlašćenja.

Dakle, Konvencija nalaže dužnosti osobama koje imaju roditeljsku odgovornost da uključite decu u donošenje odluka koje se tiču njihovog života u skladu sa njihovim uzrastom i razumnošću. Prema tome, ona uspostavlja model učestvovanja, i osim toga nalaže obavezu delanja u najboljem interesu deteta.

Drugi ključni član koji želim da razmotrim je Član 3:

U svim aktivnostima koje se tiču dece, bez obzira da li ih preduzimaju javne ili privatne institucije socijalnog staranja, sudovi, administrativni organi ili zakonodavna tela, najbolji interesi deteta biće od prvenstvenog značaja.

Ovaj princip nedvosmisleno locira odrasle kao one koji snose odgovornost za dobrobit dece. Htela bih pre svega da ispitam ovaj član da bih videla u kojoj je meri priznat u britanskom zakonu kao princip koji vodi odlučivanje koje se tiče deteta, a zatim da razmotrim implikacije samog principa.

Taj je princip glavni u Zakonu o deci u Engleskoj i Velsu, sa svojim nalogom da dobrobit dece mora biti od najvećeg značaja. Međutim, Zakon o deci i vrhovni značaj dobrobiti deteta primenjuju se samo u sudovima koji razmatraju pitanja u vezi sa podizanjem deteta. Nisu svi sudovi u Britaniji podređeni tom principu. Primeri za to su tribunali koji saslušavaju imigracione slučajeve i molbe za dobijanje državljanstva, i svi tribunali koji deluju u okviru obrazovnog sistema na pitanjima u vezi sa izborom škole, specijalnim potrebama, izbacivanjem iz škole. Prošlogodišnji slučaj majke koja je bila uhapšena dok je iščekivala deportaciju, a njeno troje dece - od kojih je jedno bilo beba, svi sa britanskim državljanstvom - odvedeno na starateljstvo, razotkriva surovu realnost zakonodavstva koje ne vodi računa o dobrobiti deteta. Izvan suda, koncept najboljih interesa deteta takođe je приметно odsutan. U zakonu o obrazovanju ne postoji princip najboljeg interesa. Od škola, lokalnih vlasti ili upravnih tela ne zahteva se da uzimaju u obzir bilo dobrobit pojedinačnog deteta kada donose odluke u vezi sa tim detetom, ili dece kao grupe. To znači da odluke da se izbacuje dete, da se obustavi specijalna pomoć, da se zatvori škola, da se promeni kriterijum za prijem, da se uvede obavezno nošenje uniforme, da se pravi razlika između učenika, da se ne primaju deca sa specijalnim potrebama, da se započne disciplinski postupak protiv deteta, ili da se objavljuju rang-liste dece, ne moraju biti donete s obzirom na najbolji interes deteta ili dece. Drugi razlozi, kao što su ekonomičnost, roditeljski izbor, ugled škole ili efikasnost mogu preuzeti prvenstvo.

Slično tome, princip najboljeg interesa ne upravlja pružanjem zdravstvenih usluga ili zdravstvene nege. Ne postoji niko sa nekom statutarom odgovornošću ko bi osiguravao zaštitu posebnih interesa dece pri donošenju takvih odluka, ili da vođenje računa o zdravlju deteta ima prioritet u odnosu na 'efikasnost' ili 'ekonomičnost'.

Isto tako, ako razmotrimo pitanja urbanističkog planiranja i zaštite životne sredine, uočićemo da obziri prema deci uopšte nisu na dnevnom redu. Kada bismo ozbiljno shvatili dužnost navedenu u Članu 3, bilo bi neohodno da povedemo računa o implikacijama za decu kada se predlaže izgradnja novog puta - koje bi implikacije na njihovo zdravlje proizašle iz zagađenja bukom i olovom, težeg pristupa igralištima, smanjene mobilnosti i mogućnosti kretanja unutar lokalne zajednice. Koliko se dečiji najbolji interesi uzimaju u obzir pri izgradnji stambenih naselja koje vidimo svud naokolo po našim gradovima - kojima nedostaju igrališta i trotoari, sa opasnim pešačkim prelazima, i tome slično.

Treba obratiti pažnju na dve stvari. Prvo, očigledno je da, osim Zakona o deci, koncept dobrobiti deteta ne postoji u našem zakonodavstvu. Dobrobit deteta nije najvažnija stvar u donošenju odluka širom društva. Nema sumnje da bi mnogi stručnjaci koji rade sa decom tvrdili, i to opravdano, da u njihovom svakodnevnom radu taj princip zauzima centralno mesto. Ipak, zbog toga što nemaju status građana, sama deca nisu u mogućnosti da osiguraju da se njihovi interesi poštuju, i stoga, bez principijelnog zakonodavnog sistema koji bi to podržao, nema garancija da će njihovi interesi biti uzeti u obzir ili da će postojati neki način nadoknade štete u slučaju da se to ne čini.

Drugo, pogrešno je misliti da je izvršavanje principa najboljih interesa inherentno korisno za decu. Naprotiv, to može biti moćni instrument u rukama odraslih koji ga mogu upotrebiti za opravdavanje nekih svojih aktivnosti i za nadglasavanje želja i osećanja dece. Izuzetno je teško ma kojoj odrasloj osobi da ustanovi najbolji interes deteta. Većina roditelja je bar nekada došla u konflikt sa partnerom u vezi sa tim šta je najbolje za njihovo dete - na primer, u pogledu svakodnevnog odlučivanja o tome kada je vreme za spavanje, koliko da ostane napolje, o disciplini, i tako dalje. Prema tome, iako je neophodno da odrasli, kojima se pridaje odgovornost za decu ili aspekte njihovog života, pri donošenju tih odluka vode računa o njihovoj dobrobiti, isto tako je nužno da postoje jasni, eksplicitni i formalni putevi pomoću kojih bi deci bilo omogućeno da dovedu u pitanje izvršavanje principa dobrobiti kada smatraju da je bio pogrešno primenjen ili da njihovo mišljenje nije uzeto u obzir.

Još je važnije priznanje da deca imaju osnovna građanska prava - pravo da budu saslušana i shvaćena ozbiljno, pravo na slobodu izražavanja, pravo na slobodu savesti, pravo na telesni integritet. Ako se ovi principi prihvate kao dati, oni obrazuju principijelni okvir u odnosu na koji se može testirati koncept najboljih interesa. Bez toga, prava deteta mogu biti podvrgnuta ličnim predrasudama, nedostatku želje da se konflikt razreši, pomanjkanju razmatranja dečije perspektive ili naprosto borbi za moć u kojoj su odrasli uvek jači.

Razmotrimo odluke donete u kontekstu usvajanja, što nam može poslužiti kao korisna ilustracija. U praksi se model dobrobiti upotrebljava za odlučivanje u pogledu trajnog smeštaja dece. Drugačiji pristup bio bi sastavljanje skupa principa na osnovu prava iz Konvencije UN, što bi sačinjavalo okvir unutar kojeg bi se odluke testirale. Na primer, svako dete ima pravo na svoj identitet, pravo na ime, državljanstvo, da poznaje svoje roditelje i da se oni staraju o njemu, pravo da uživa sopstvenu kulturu, jezik i veroispovest, pravo da ne bude odvojeno od svojih roditelja osim ako je to neophodno u najboljem interesu deteta, a ako je odvojeno, pravo da ostane sa njima u kontaktu, pravo da učestvuje u donošenju svih odluka i da njegovo mišljenje bude ozbiljno shvaćeno. Kada bi socijalni radnici ispitivali okolnosti zahteva za smeštaj nekog pojedinog deteta, taj bi okvir pružao koherentnu strukturu u odnosu na koju bi se moglo prosuđivati šta je dobrobit tog deteta. Bez toga se mnoge odluke donose u ime neodređenog koncepta najboljih interesa te se ne mogu proveriti niti kontrolisati. S druge strane, ukoliko bi se ti principi priznali, dete bi bilo u prilici da ospori odluke ako smatra da njegova/njena prava nisu bila sasvim uzeta u obzir ili ispoštovana.

Poslednjih godina, stručnjaci koji se bave dečijom negom, advokati i policija su se u priličnoj meri fokusirali na pitanje zaštite i dobrobiti dece. Primena principa dobrobiti kojom se ne ostvaruje pravo dece da učestvuju u donošenju odluka koje ih se tiču, potkopava njihovu mogućnost samoopredeljivanja. Princip dobrobiti služi održavanju strukturalne ranjivosti umesto da teži pružanju više mogućnosti deci da preuzmu kontrolu nad svojim životom. Na primer, zlostavljanje dece tokom više godina u domu u Lesterširu (Kirkwood, 1993) i Stafordširu (Levy & Kaahan, 1991) pruža nam slikovitu ilustraciju nemoći i ranjivosti dece kada se ne poštuju ova fundamentalna građanska prava. Da su ta strukturalna prava bila ostvarena, potencijal za zlostavljanje koji potiče od inherentne ranjivosti dece bio bi znatno umanjen. Ukoliko se u našem zakonodavstvu, politici kao i praksi koja iz nje proizlazi, ne prizna da su deca ljudi te da imaju prava koja se moraju poštovati i podržati, njihova inherentna ranjivost nastaviće da se uvećava zbog toga što nemaju građanski status.

Međutim, razlozi koji idu u prilog dečijim pravima nisu nesporni. Ove godine smo bili svedoci izrazitog protivljenja ideji da deca imaju prava na veći stepen učestvovanja. Argumentuje se da nije prikladno davati prava deci, već da treba da se fokusiramo da ih naučimo da budu odgovorna. Deca su prikazana kao da nemaju moralnost, da su van kontrole i da im nedostaje iskustvo na koje bi se pozvali da bi delotvorno učestvovali. Na tragu ratifikacije Konvencije i povodom sprovođenja Zakona o deci, poprilično se raspravljalo o ravnoteži između prava roditelja i prava dece. Neki, na primer, tvrde da Zakon o deci ide suviše u pravcu promovisanja prava roditelja na štetu dečijih prava. Drugi, sve glasnjiji lobi, tvrde da unapređivanje dečijih prava ugrožava prava roditelja i porodični život.

Da bismo analizirali konflikt između roditeljskih i dečijih prava, možda bi nam koristilo da ispitamo poreklo prava koja su u pitanju. Prava roditelja, kako ih je definisao lord Skarmen (Scarman) u Gilik presudi, proizlaze iz njihove odgovornosti da unapređuju dobrobit deteta i ta odgovornost ih ograničava. U Članu 5. Konvencije opisuju se prava i odgovornosti roditelja s obzirom na obezbeđivanje odgovarajućeg usmeravanja i savetovanja deteta u ostvarivanju njegovih prava, na način koji je u skladu sa razvojnim mogućnostima deteta. Prema tome, i Konvencija i Gilik presuda nameću veoma jasna ograničenja pravima roditelja. Ona postoje samo onoliko koliko je neophodno za zaštitu, dobrobit i unapređivanje dečijih prava. Čim dete zadobije mogućnost da ta prava nezavisno ostvaruje, nestaje pravo roditelja da ostvaruju svoju odgovornost. Tamo gde postoji konflikt, to zapravo nije konflikt između prava roditelja i prava dece. To se možda može zgodnije

opisati kao konflikt između odgovornosti odraslih da zaštite dete i dečije težnje za pravom na učestvovanje i samoopredeljenje, pravo da bude saslušano i shvaćeno ozbiljno. Drugim rečima, to je konflikt između, s jedne strane, dečijeg prava da bude zaštićeno i, s druge strane, dečijeg prava na izražavanje. Ovakva konstrukcija nipošto ne otklanja dileme i poteškoće svojstvene pokušaju rešavanja konflikta između odraslih i dece, ali obezbeđuje valjaniji okvir unutar kojeg se taj konflikt može razumeti. Takođe locira razrešenje konflikta u neophodnosti iznalaženja rešenja koje je za dete najbolje.

U poslednje vreme, svedoci smo ponovnog bučnog pojavljivanja ove debate u polemikama u vezi sa pravom osobe koja čuva dete da ga sa dopuštanjem roditelja udari (*The Guardian*, 12 februar 1994). Ovo pitanje pruža zgodnu ilustraciju pomenutog konflikta. Ako se prihvati da su deca ljudi sa društvenim i građanskim pravima koja se mogu porediti sa pravima odraslih, onda bi trebalo da su im data ista prava na telesni integritet kao i odraslima. Drugim rečima, trebalo bi da imaju pravo, koje odrasli u našem društvu uzimaju zdravo za gotovo, da ih niko ne dodiruje bez njihovog pristanka, ne zlostavlja ili povređuje. Međutim, ova rasprava je bez razlike uobičajena u kontekstu prava roditelja da vrše disciplinovanje koje oni smatraju neophodnim ili prikladnim, a ne s obzirom na pravo deteta da ga niko ne udara. Važno je osmisлити ovo pitanje s obzirom na građanska prava deteta a ne samo s obzirom na njegovu zaštitu ili dobrobit. Zaštita nameće dužnost odraslima da postupaju prema deci na određeni način, ali mnogi roditelji pravdaju primenu telesnog kažnjavanja u ime zaštite deteta. Ako se argument oblikuje s obzirom na dečije pravo na telesni integritet, pitanje počinje od deteta i postaje jasna stvar principa. Društveno i zakonsko odobrenje udaranja dece je jedna od najsimboličnijih indikacija njihovog niskog statusa u našem društvu, i sve dok ne prestanemo da to odobravamo kao opravdano kažnjavanje nastavićemo da kršimo Konvenciju i da održavamo ranjivost dece prema zlostavljanju odraslih.

Kad su u pitanju deca, skloni smo da upotrebljavamo model u kome se polazi od pretpostavke zaštite na rođenju, sa postepenim pomakom ka samoodređivanju deteta, kako ona ili on pokazuje sposobnost da donosi odluke po sopstvenom pravu. Drugim rečima, dete treba da 'zasluži' pravo na samoodređivanje. Postoji i alternativni pristup, i taj je model usvojen za odrasle u demokratskim i participativnim društvima - to je da pođemo od pretpostavke samoodređivanja i da samo kada to očigledno nije u najboljem interesu deteta ili kada bi to ugrozilo prava nekog drugog bude opravdano da se odbaci ili uskrati detetu to građansko pravo. Ovakav pristup stavlja teret na odrasle da opravdaju intervenisanje, umesto da se dete bori za pravo učestvovanja u donošenju odluka koje se tiču njegovog života. Svakako, što je manje dete, veća je potreba intervenisanja. Čak i tada, postoji svedočanstvo o primeni ove filozofije na male bebe; pomak od rutine obroka na četiri sata ka hranjenju koje se ravna prema zahtevima deteta, primer je dopuštanja detetu da odredi i kontroliše zadovoljavanje svojih potreba.

Odrasli ipak imaju očiglednu odgovornost za zaštitu i dobrobit dece. U oblasti dečije nege ta je odgovornost vezana za zahtev da se deluje u najboljem interesu deteta. U drugim sferama, i privatnim i javnim, ne postoji čak ni ograničenje postupanja ili delovanja. Ipak, ono što treba priznati je da deca imaju građanska prava koja moraju sačinjavati okvir u odnosu na koji se donose odluke i presude. Pretpostavka kompetentnosti bi trebalo da prevlada, a tamo gde je ona odbačena, svo delovanje bi trebalo testirati u odnosu na unapređivanje i poštovanje tih prava.

Reference

Hillman *et al.* (1990) *One False Move ... A Study of Children's Independent Mobility*, London: Policy Studies Institute.

Kirkwood, A. (1993) *The Leicestershire Inquiry 1992*, Leicester, Leicestershire County Council.

Levy, A. and Kahan, B. (1991) *Reports of the Staffordshire Child Care Inquiry 1990*, Staffordshire County Council.

